

بازخوانی انتقادی سند نقشه مهندسی فرهنگی با تکیه بر اصول خط‌مشی گذاری فرهنگی در سیره نبوی

چکیده

مطالعه خط‌مشی گذاری فرهنگی با رویکرد انتقادی می‌تواند به صورت سلبی و ایجابی به بهبود، اصلاح و تکمیل خط‌مشی‌ها کمک کند. تحلیل کیفی اسناد سیاستی یکی از رویکردهای تحلیل خط‌مشی است. در این مقاله با تکیه بر اصول خط‌مشی گذاری فرهنگی در سیره نبوی که پیشتر در پژوهشی توسط نگارنده مطالعه و منتشر شده است، سند نقشه مهندسی فرهنگی که یکی از مهم‌ترین اسناد سیاستی کشور در حوزه فرهنگ است، بازخوانی شده و شواهد پوشش و اشراط اصول سیره نبوی در قسمت‌های مختلف سند مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است. روش این پژوهش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد قیاسی است. به این ترتیب که محتوای فصل‌های مختلف سند (کلیات، مبانی ارزش‌ها و اصول، چشم‌انداز فرهنگی، اهداف فرهنگی، اولویت‌های فرهنگی، راهبردها و اقدامات، و چهارچوب نهادی نظام) برای یافتن شواهد مرتبط با اصول هفت‌گانه (هدایت‌گری، جامعیت، تدریج، مسجد محوری، تقویت جایگاه خانواده و زنان، رشد و گسترش دانش و آگاهی) تحلیل شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش میزان انطباق محتوای سند نقشه مهندسی فرهنگی با اصول هفت‌گانه منبعث از سیره نبوی را می‌توان بر روی پیوستاری در نظر گرفت، اصل «هدایت‌گری» و اصل «تقویت جایگاه خانواده و زنان» بیشتر از اصول دیگر مورد توجه سیاست‌گذار بوده و در قسمت‌های مختلف سند پوشش داده شده است و برای اصل «مسجدمحوری» کم‌ترین شواهد در قسمت‌های مختلف سند مشاهده گردید.

■ واژگان کلیدی

خط‌مشی گذاری فرهنگی، تحلیل خط‌مشی، سیاست پژوهی، سیره نبوی، سند نقشه مهندسی فرهنگی.

میثم آقداغی

استادیار پژوهشی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی

m.aghdaghi@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۰۶

۱. مقدمه

خط‌مشی‌گذاری فرهنگی کنش دولت در قلمرو فرهنگ است و اگرچه به این معنا پیشینه وسیعی به قدمت عمر دولت‌ها دارد اما به‌عنوان یک حوزه مطالعه، در دهه‌های اخیر به‌طور فزاینده‌ای مورد توجه پژوهشگران و اندیشه‌ورزان قرار گرفته است. امروزه در کشورهای مختلف فارغ از رویکرد نظام سیاسی حاکم، دولت‌ها سیاستی در قبال فرهنگ دارند و کم‌تر یا بیش‌تر در این حوزه مداخله می‌کنند. این مداخلات که دامنه گسترده‌ای از الگوها و شیوه‌ها را در بر می‌گیرد و بیان‌گر خط‌مشی‌های فرهنگی دولت‌هاست همواره در معرض نقد و ارزیابی کارشناسان و گروه‌های مختلف ذی‌نفع قرار دارد.

در کشور ما نیز ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی اهمیت مسئله فرهنگ را دو چندان کرده است. در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی تصریح شده هدف از حکومت رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی است تا زمینه بروز و شکوفایی استعدادها به منظور تجلی ابعاد خداگونگی انسان فراهم آید. بنابراین رسالت دولت برآمده از این قانون، بیش و پیش از هرچیز، رسالتی فرهنگی است که در قالب خط‌مشی‌گذاری‌های فرهنگی بروز و ظهور می‌یابد. تعهد و تقید خط‌مشی‌های عمومی به‌طور کلی، و خط‌مشی‌های فرهنگی به‌طور خاص، به آموزه‌های اسلامی، مطالعات اسلامی در حوزه خط‌مشی‌گذاری فرهنگی را ضروری می‌سازد.

مطالعه خط‌مشی‌گذاری فرهنگی محل تلاقی مطالعات خط‌مشی‌گذاری عمومی و مطالعات فرهنگی است. از نظر گروهی از پژوهش‌گران مطالعات فرهنگی که بر مطالعه خط‌مشی‌ها تأکید دارند، مطالعات خط‌مشی‌گذاری فرهنگی می‌تواند هم با رویکردی ایجابی در مرحله وضع و تدوین خط‌مشی‌ها فرهنگی مفید باشد، هم با رویکردی انتقادی و اصلاحی برای ارزیابی خط‌مشی‌ها و تصمیم‌گیری در مورد توقف، توسعه یا اصلاح آن‌ها کمک کند (مک‌گویگان^۱، ۲۰۰۸: ۸؛ لوئیس^۲ و میلر^۳، ۲۰۰۳: ۲؛ اورینگان^۴، ۱۹۹۲: ۱۰). به‌همین ترتیب مطالعات اسلامی در زمینه خط‌مشی‌گذاری

1. Jim McGuigan

2. Justin Lewis

3. Toby Miller

4. Tom O'Regan

فرهنگی نیز می‌تواند چه به‌صورت ایجابی و چه به صورت انتقادی و بازاندیشانه در مراحل مختلف فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی بکار گرفته شود. (خنifer و آقداغی، ۱۳۹۴: ۵۸-۶۰)

بر این اساس در این پژوهش با تکیه بر الگویی برآمده از مطالعه سیره نبوی در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی که به استخراج هفت اصل (مضمون اصلی) انجامیده (آقداغی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۰۷-۱۴۵)، سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور به عنوان یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی در حوزه فرهنگ مورد بازخوانی و تحلیل محتوا قرار گرفته است. بنابراین پژوهش حاضر نوعی تحلیل پیش‌بینی خط‌مشی^۱ است و مسئله اصلی در آن میزان انطباق سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور با اصول منبعث از سیره نبوی در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی است. برای پاسخ به این مسئله با رویکرد سند پژوهی کیفی^۲، از روش تحلیل محتوای قیاسی^۳ استفاده شده است.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تحلیل و ارزیابی نقادانه خط‌مشی‌های عمومی بخش قابل توجهی از مطالعات خط‌مشی‌گذاری را تشکیل می‌دهد. ارزیابی و تحلیل خط‌مشی جزئی از فرایند خط‌مشی‌گذاری است که می‌تواند پیش از اجرا، همزمان با اجرا^۴ یا پس از اجرا^۵ صورت گیرد (اسمیت و لاریمر، ۱۳۹۲: ۱۵۷). به‌عنوان مثال یک بیانیه در مورد تأثیرات زیست‌محیطی یک برنامه (خط‌مشی) پیش از اجرای آن می‌تواند نمونه‌ای از یک ارزیابی پیش‌نگر باشد و اگر نتایج چهره‌ای مسئله‌ساز به خود بگیرد چنین تحقیقی می‌تواند به لغو برنامه یا حداقل، تغییر اساسی آن بیانجامد. (شافریتز و بریک، ۱۳۹۰: ۲۵۹) هدف اصلی از ارزیابی خط‌مشی، ارائه بازخور به خط‌مشی‌گذار به منظور اصلاح خط‌مشی‌هاست اما کاردهای دیگر از جمله افزایش پاسخگویی مجریان، نظارت و کنترل بیشتر بر اجرا، و شفافیت و روشنی بیشتر خط‌مشی‌ها را نیز به‌دنبال دارد (قلی‌پور، ۱۳۸۹: ۱۴۰-۱۴۱).

1. priori policy analysis
2. QDA (qualitative document analysis)
3. DCA (deductive content analysis)
4. ex ante
5. in media res
6. ex post

در بطن هر ارزیابی یک مقایسه و قضاوت نهفته است. این قضاوت می‌تواند مبتنی بر هر یک از انواع عقلانیت^۱ باشد. در واقع عقلانیت‌ها هستند که معیارهای ارزیابی سیاست‌ها را تعیین می‌کنند. به‌عنوان مثال بر اساس عقلانیت ابزاری^۲ مهم‌ترین ملاک ارزیابی خطمشی‌ها کارایی^۳ و اثربخشی^۴ است. (اندرسون، ۱۹۷۹) پژوهش حاضر بر مبنای عقلانیت اسلامی، از سنت نبوی برای ارزیابی سند نقشه مهندسی فرهنگی بهره‌جسته و از این نظر پژوهشی بدیع است و سابقه‌ای در پژوهش‌های پیشین ندارد.

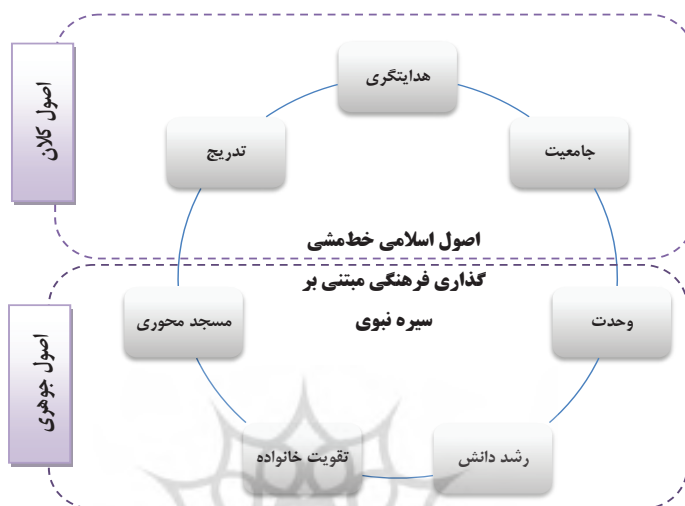
۳. بازخوانی و تحلیل سند نقشه مهندسی فرهنگی

سند نقشه مهندسی فرهنگی شامل هفت فصل است که به ترتیب به کلیات، مبانی ارزش‌ها و اصول، چشم‌انداز فرهنگی، اهداف فرهنگی، اولویت‌های فرهنگی، راهبردها و اقدامات، و چهارچوب نهادی نظام فرهنگی کشور اختصاص دارد و پس از مطالعات کارشناسی فراوان، در جلسات متعدد شورای عالی انقلاب فرهنگی طرح و بررسی شده و نهایتاً در سال ۱۳۹۱ به تصویب این شورا رسیده است.

مطالعه اصول خطمشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی با روش تحلیل مضمون^۵ انجام شده است. بر اساس یافته‌های مطالعه انجام شده هفت مضمون اصلی بدست آمده از تحلیل متون سیره پیامبر مکرم اسلام (ﷺ) در زمینه خطمشی‌گذاری فرهنگی عبارتند از هدایت‌گری، جامعیت فرهنگی، تدریج، تقویت وحدت و انسجام اجتماعی، مسجد محوری، تقویت جایگاه خانواده و زنان، و رشد و گسترش دانش و آگاهی سه مضمون نخست اصول کلان خطمشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی است و چهار اصل دیگر اصول جوهری (محتوایی) است. اصل «هدایت‌گری» بیان‌گر جهت‌گیری کلی خطمشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی است. اصل «جامعیت فرهنگی» به معنای شمول عموم مردم به‌عنوان جامعه هدف^۶ و نیز پوشش همه سطوح و لایه‌های مختلف فرهنگ است.

1. rationality
2. instrumental rationality
3. efficiency
4. effectiveness
5. thematic analysis
6. target population

براساس اصل «تدریج» خطمشی گذاری فرهنگی مستلزم نوعی پویایی همراه با رشد و تکامل مستمر است. اصول چهارگانه «تقویت وحدت»، «مسجد محوری»، «تقویت جایگاه خانواده و زنان» و «رشد دانش و آگاهی» مربوط به محتوای جوهری^۱ خطمشی های فرهنگی است.

۱۱

همان طور که گفته شد در این پژوهش برای بازخوانی این سند از روش تحلیل محتوای کیفی^۲ با رویکرد قیاسی استفاده شده است. به این منظور ابتدا مضامین تشکیل دهنده هر یک از اصول هفت گانه بازخوانی شده تا ضمن درک بهتر آن ها، حساسیت نظری^۳ افزایش یابد، سپس محتوای سند برای یافتن شواهد مرتبط با هر یک از اصول مطالعه و کدگذاری شده است. در ادامه ذیل هر یک از اصول، ابتدا شواهدی از آن اصل در سیره نبوی اجمالاً ارائه می گردد تا تصویر روشن تری از محتوای آن اصل ترسیم شود و سپس قسمت هایی از سند نقشه مهندسی فرهنگی مرتبط با آن موضوع مورد بررسی و تحلیل قرار می گیرد.

1. substansive content
2. qualitative content analysis
3. theoretical sensitivity

۳-۱. اصل هدایت‌گری

۳-۱-۱. شواهد اصل هدایت‌گری در سیره نبوی

جهت‌گیری کلی در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی حضرت رسول (ﷺ) هدایت‌گری در راستای گسترش کمی و کیفی ایمان در جامعه است. حضرت از هر فرصتی برای دعوت به اسلام و رشد ایمان مردم استفاده می‌نمود. جدیت ایشان در این مسئله تا حدی بود که خداوند در قرآن خطاب به ایشان می‌فرماید «گویی می‌خواهی بدلیل ایمان نیاوردن ایشان خود را به کشتن دهی!» (سوره‌های: کهف: ۶ و شعرا: ۳).

به دلیل کثرت شواهد و روشن بودن موضوع در این اصل از بیان شواهد آن در سیره خودداری

می‌کنیم.

۳-۱-۲. اصل هدایت‌گری در نقشه مهندسی فرهنگی

بر اساس اصل هدایت‌گری جهت‌گیری کلی خط‌مشی‌گذاری فرهنگی می‌بایست رشد و تعالی فرهنگ اسلامی در جامعه، و توسعه کمی و کیفی ایمان و اخلاق آحاد مردم باشد. تحلیل محتوای سند نقشه مهندسی فرهنگی نشان می‌دهد این جهت‌گیری در این سند لحاظ شده و مصادیق متعددی که به‌صورت صریح یا ضمنی از رعایت اصل هدایت‌گری حکایت دارد قابل مشاهده است. در فصل کلیات، هویت اصیل اسلامی-ایرانی به‌عنوان پایه و اساس جهت‌دهی و ارتقا بخشی فرهنگ در نظر گرفته شده، و در فصل میانی، «توحید، عدل، معاد، نبوت، امامت، ولایت و انتظار منجی و احکام اسلام ناب محمدی (ص)» مبنای فرهنگ‌سازی مطلوب تعیین شده است. جدول شماره یک شواهد و مصادیق اصل هدایت‌گری در فصول مختلف متن سند نقشه مهندسی فرهنگی را نشان می‌دهد.

<p>- مهندسی فرهنگ: فرایند بازشناسی، آسیب شناسی، پالایش و ارتقا بخشی فرهنگ و جهت دهی آن بر پایه هویت اصیل اسلامی - ایرانی با توجه به مقتضیات و شرایط ملی و جهانی است</p>	<p>کلیات</p>
<p>- فرهنگ اسلامی، فرهنگی مبتنی بر فطرت، قرآن و عترت، ایمان گرا، اخلاق محور، خردگرا، جهانی، تمدن ساز، پویا، پاسخ گوی مقتضیات و نیازهای زمانه، بدعت ستیز و خرافه زد است.</p> <p>- ولایت، از عناصر اصلی و ریشه‌ای فرهنگ اسلام ناب محمدی (ﷺ) و انقلاب اسلامی و تجلی حاکمیت الهی در عرصه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است - مبنای فرهنگ سازی مطلوب و حاکم بر فرهنگ کشور؛ «توحید، عدل، معاد، نبوت، امامت، ولایت و انتظار منجی و احکام اسلام ناب محمدی (ﷺ)» است.</p> <p>- فرهنگ اسلامی مبتنی بر شناخت، ترویج و نهادینه کردن فضایل و مکارم اخلاق و تزکیه است.</p>	<p>مبانی</p>
<p>- ایمان، باور مبتنی بر معرفت و محبت نسبت به «خدا، غیب، صفات و عدل الهی، فرشتگان، انبیاء، کتاب‌های آسمانی، امامان و معاد» است که در قلب، زبان و عمل تجلی می‌یابد.</p> <p>- نگاه به جهان به عنوان مجموعه واحد و بهم پیوسته، با درک حضور باری تعالی و تعمیق معرفت و محبت به او در باورها، ارزش‌ها، رفتارها و نمادهای فردی-اجتماعی، جهت دهنده همه عرصه‌های زندگی به سوی حیات جاودانه اخروی بر مبنای وحی الهی، حق‌گرایی و عامل توکل و اعتماد به خدای متعال و تفویض امور به اوست.</p> <p>- ولایت مداری تجلی ولایت و حاکمیت خدا، استمرار ولایت پیامبر اعظم (ﷺ) و ائمه معصومین (ع) در عرصه حیات سیاسی و اجتماعی، معیار مشروعیت، عامل اقتدار نظام سیاسی، مدار وحدت و انسجام، حضور عاشقانه امت اسلامی در پاسداری از مرزهای اعتقادی، جغرافیایی و... و پشتوانه تبعیت مؤمنانه و مبتنی بر محبت از امام امت است.</p>	<p>ارزش‌ها</p>
<p>- مبانی، ارزش‌ها، اخلاق و احکام اسلام ناب محمدی (ﷺ) بر فرهنگ و فرایند طراحی، تدوین، اجرا و ارزیابی مهندسی و مدیریت فرهنگی کشور حاکم می‌باشد. این اصل بر سایر اصول این سند حاکم است.</p> <p>- اصل هدایت و راهبری: دولت اسلامی باید ضمن پرهیز از تصدی‌گری غیر ضرور، نقش اساسی خود را در هدایت و راهبری، نظارت و حمایت از فعالیت‌های فرهنگی تقویت نماید.</p>	<p>اصول</p>
<p>- ایران کشوری است با هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی و پویای طریق جامعه مهدوی، پیشتاز در اخلاق و رفتار حسنه،</p> <p>- متمسک به قرآن و عترت و ولایت امام عصر (عج)، ایمان و عمل صالح</p>	<p>چشم‌انداز</p>

اهداف	- فراگیر شدن انس و تمسک به قرآن کریم و حاکمیت قرآن، عترت و عقلانیت اسلامی بر تلاش‌های نظری و عملی و تعالی هویت ملی و تقویت ایمان و عمل صالح؛ - نهادینه شدن ولایت مداری و انتظار مصلح
اولویت‌ها	هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی؛ انتظار منجی، قرآن و عترت
راهبرد کلان	نهادینه‌سازی فرهنگ تمسک به قرآن و عترت (امام عصر (عج))
راهبرد ملی	- تحقق بخشیدن به منشور توسعه فرهنگ قرآنی - نهادینه کردن سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) در تمام شئون اجتماعی، خانوادگی و فردی
اقدامات ملی	- اجرای کامل منشور توسعه فرهنگ قرآنی و به‌روزرسانی آن - تهیه و اجرای طرح ملی حمایت از توسعه و نهادینه‌سازی سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)

جدول (۱): اصل هدایت‌گری در نقشه مهندسی فرهنگی.

۳-۲. اصل جامعیت

۳-۲-۱. شواهد اصل جامعیت در سیره نبوی

خطمشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی از دو بعد دارای جامعیت است. یکی از بعد محتوا و جوهره خطمشی، دیگری از بعد مخاطب و جامعه هدف. از بعد محتوا، خطمشی فرهنگی حضرت همه لایه‌ها و سطوح فرهنگ را در می‌گیرد. خطمشی فرهنگی حضرت بنیادی‌ترین سطح که مربوط به مفروضات اساسی جامعه است را دگرگون می‌کند، و متناسب با آن، ارزش‌های اجتماعی و آداب و الگوهای رفتاری را نیز متحول می‌سازد. حضرت حتی اهتمام خاصی به پالایش و اصلاح نام‌ها و نمادها که از سطحی‌ترین لایه‌های فرهنگ بشمار می‌رود داشتند و این اهتمام تا حدی است که سهیلی در کتاب الروض الانف می‌نویسد: «ایشان نام نامناسب بسیاری از اشخاص و اماکن را تغییر داد که این موارد به دلیل فروانی بسیار قابل احصاء نیست» (سهیلی، ۱۴۱۷ق، ج ۵، ۴۴۹) در بحث نمادها نیز می‌توان به شکستن بت‌ها به‌عنوان مهم‌ترین نماد فرهنگ رقیب (شرک و جاهلیت) اشاره کرد. مسلمانان مدینه پیش از هجرت حضرت شکستن بت‌ها را آغاز کرده بودند (طبرسی، ۱۳۹۰، ج ۱، ۱۵۳) همچنین گاهی حضرت گروهی را برای نابودی بت‌های برخی قبائل اعزام می‌کردند. (سبحانی، ۱۳۸۵: ۸۲۳) در فتح مکه نیز علاوه بر شکستن بت‌ها، حضرت

دستور دادند تصاویری که از انبیاء و ملائکه بر دیوارهای کعبه بود محو گردد. (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱: ۳۷؛ ابن هشام، بی تا، ج ۲: ۱۳؛ واقدی، ۱۴۰۹، ج ۲: ۸۳۴)

بعد دیگر جامعیت در خط‌مشی فرهنگی حضرت جامعیت در گستره مخاطب است. حضرت با گروه‌های مختلفی اعم از مسلمانان (مهاجران، انصار، تابعین، اعراب) مشرکان (مدنی، قریشی، سایرین) یهودیان، مسیحیان، و منافقان روبرو بود و در برخورد با هر یک تدبیر خاصی داشت. همچنین نظام تربیتی ایشان به گونه‌ای بود که افراد در هر سطح و مرتبه‌ای قرار داشتند چه عرب بادی‌نشین بی‌بهره از دانش و سواد، چه افراد بافضیلتی چون سلمان و مقداد، و بالاتر از ایشان علی (علیه السلام) از آن بهره می‌بردند. در آیات قرآن کریم نیز بر فراگیر بودن دامنه مخاطبان حضرت تأکید شده است (انبیاء، ۱۰۷؛ فرقان، ۱؛ سبأ، ۲۸)

۳-۲-۲. اصل جامعیت در نقشه مهندسی فرهنگی

۱۵

اصل جامعیت در هر دو بعد گستره مخاطب و سطوح فرهنگ، در سند نقشه مهندسی فرهنگی بویژه در فصل‌های نخستین مورد توجه قرار گرفته و بدان تصریح شده است. اما تعمیم این گزاره به فصل راهبردها و اقدامات دشوار به نظر می‌رسد. اجمالاً می‌توان گفت اگرچه جامعیت محتوایی به معنای توجه به سطوح مختلف فرهنگ در راهبردها و اقدامات طراحی و لحاظ شده است، و به‌طور خاص می‌توان مصادیقی از توجه به لایه‌های نمادین فرهنگ را برشمرد، اما توجه به گستره و شمول مخاطب، نمود ویژه‌ای در راهبردها و اقدامات نداشته است. البته ممکن است در مقام دفاع از سند گفته شود توجه به تنوع گروه‌های مخاطب در سندی بالا دستی که به نحو اجمال راهبردها و خط‌مشی‌های کلان را مشخص می‌کند ضروری نیست. اما در پاسخ می‌توان گفت سند نقشه مهندسی فرهنگی وارد سطح راهبردها و اقدامات ملی شده و در این سطح سیاست‌گذار می‌بایست به تنوع مخاطب خود حساسیت و اهتمام بیشتری نشان می‌داد.

<p>فرهنگ: نظام‌واره‌ای است از «عقاید و باورهای اساسی»، «ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری» ریشه‌دار و دیرپا و «نمادها» و «مصنوعات» که ادراکات، رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد.</p> <p>گستره موضوعی: قلمرو و محورهای موضوعی نقشه، در سه سطح فرهنگ ملی (اسلامی - ایرانی)، عمومی و حرفه‌ای و چهارلایه باورها و مفروضات اساسی، ارزش‌ها، الگوهای رفتاری، نمادها و مصنوعات تعیین می‌شود.</p> <p>جامعه هدف نقشه مهندسی فرهنگی کشور: (همه) شهروندان و اتباع جمهوری اسلامی ایران؛ ...؛ جامعه جهانی</p>	<p>کلیات</p>
<p>فرهنگ کلیتی واحد و متعامل از «عقاید و باورهای اساسی، ارزش‌ها، آداب، الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا، نمادها و مصنوعات» در سطوح «فراملی، ملی، عمومی و حرفه‌ای» است</p>	<p>مبانی</p>
<p>-</p>	<p>ارزش‌ها</p>
<p>اصل جامعیت: مهندسی فرهنگی، جامع‌نگر بوده و باید ناظر بر تمامی ابعاد، سطوح، لایه‌ها، رده‌ها، مراحل و ارکان فرهنگ ملی و فراملی باشد.</p>	<p>اصول</p>
<p>پیشتاز در اخلاق و رفتار حسنه در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی</p>	<p>چشم‌انداز</p>
<p>تعمیق فرهنگ عمل به احکام و فروع دین و نهادینه شدن شعائر، نمادها و آیین‌ها به ویژه نماز، امر به معروف و نهی از منکر و عفت عمومی و حجاب؛</p>	<p>اهداف</p>
<p>-</p>	<p>اولویت‌ها</p>
<p>تبیین، ترویج، تقویت و ساماندهی شعائر الهی، نمادها و آیین‌های اسلامی ایرانی؛</p>	<p>راهبرد کلان</p>
<p>احیاء، بازتولید و ارتقاء کارکردهای شعائر، نمادها و آیین‌های اسلامی</p>	<p>راهبرد ملی</p>
<p>- ساماندهی و تقویت نظام پاسخ‌گویی به شبهات دینی و مسائل مستحدثه برای سطوح مختلف - ساماندهی و حمایت هدفمند و هم‌افزا از ظرفیت‌های آموزشی، پژوهشی، تبلیغی، رسانه‌ای و هنری جهت احیاء، بازتولید و ارتقاء کارکردهای شعائر، نمادها و آیین‌های اسلامی، ایرانی و انقلابی - طراحی، تدوین و اجرای برنامه‌های ملی ترویج نمادها و الگوهای رفتاری شادی و شادابی اسلامی و بازمهندسی جشن‌های دینی، عمومی و خانوادگی براساس آموزه‌های اسلامی - طراحی، ایجاد و ترویج نمادها، نشانه‌ها و الگوهای اعتبارساز اسلامی ایرانی</p>	<p>اقدامات ملی</p>

۳-۳. اصل تدریج

۳-۳-۱. شواهد اصل تدریج در سیره نبوی

فرهنگ در عین پویایی از ثبات نسبی برخوردار است و همین ثبات نسبی است که باعث می‌شود فرهنگ چون میراثی اجتماعی از نسلی به نسل دیگر منتقل شود. با عنایت به این ویژگی خط‌مشی‌گذاری فرهنگی به عنوان فعالیتی که عامدانه و آگاهانه تغییر در فرهنگ را هدف قرار داده نیازمند صرف زمان مناسب است چرا که آنچه در طول زمان در لایه‌های عمیق فرهنگ یک جامعه رسوخ کرده غالباً به سرعت قابل تغییر نیست. شواهدی در سیره نبوی نیز موید همین موضوع است. تشریح تدریجی احکام و نزول تدریجی آیات قرآن شرایط لازم را برای پیراستن جامعه از آموزه‌های فرهنگ جاهلی و آراستن آن به فرهنگ اسلامی فراهم می‌آورد. نزول تدریجی آیات قرآن کریم علاوه بر این که در مسائل پیش آمده برای جامعه مسلمان هدایت‌گر و گره‌گشا بود و نزول هر سوره بر ایمان ایشان می‌افزود (سوره توبه: ۱۲۴) حکمت‌های دیگری نیز داشت که از جمله آن بیان مبانی دین به ترتیب و بر پایه روالی منطقی بود. قرآن در بیان مبانی دین، نوعی تدریج را رعایت کرده است. مهم‌ترین وجه این نزول تدریجی را می‌توان در بیان اصول و فروع دین دانست و آیات مکی و مدنی بر این پایه از یکدیگر جدا می‌شوند. در آیات مکی اغلب مبانی اعتقادات و در آیات مدنی بیشتر فروع عملی مورد توجه قرار گرفته است. باید توجه داشت که نفس تدریج از لحاظ آموزش عقاید دینی از اهمیت بالایی برخوردار است (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۲۹۰).

تشریح تدریجی احکام اسلامی نیز موید دیگر اصل تدریج است. بسیاری از احکام به صورت تدریجی تشریح شده است (عاملی، ۱۳۷۷، ج ۴: ۱۰۸). در واقع هم خود تشریح احکام به‌طور کلی شامل تدریج شده و به مرور زمان انجام گرفته و هم بیان حکم برخی موضوعات به‌طور خاص در طول زمان کامل شده است. به‌عنوان نمونه اقامه نماز و پرداخت زکات (به معنای عام کلمه) در سور مکی حتی در سوره مزمل که از اولین سوره‌های نازل شده است آمده (نمل ۳، فصلت ۷، مزمل ۲۰)، اما حکم شرعی پرداخت زکات (به معنای خاص کلمه) در سال نهم هجرت مطرح شده است (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۳۰۸). تشریح نماز به شکل کنونی آن در سال اول هجرت (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۹: ۱۱۷؛ آیتی، ۱۳۷۸، ۲۳۷؛ بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ۱۱۷ و ۲۵۷) و تشریح روزه و

زکات فطره در سال دوم هجرت صورت گرفته است. (کاتب واقدی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ۱۸۶: و ۱۹۱؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ۲۷۲) تشریح احکام حجاب در سال پنجم (کاتب واقدی، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ۱۳۹: و ۱۴۱؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ۶۵: ۴) و وجوب حج در سال ششم یا نهم بوده (محدث قمی، ۱۳۷۹، ج ۱، ۱۸۹) و بیشتر احکام حج برگرفته از حجی است که حضرت در سال دهم انجام داد (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱، ۶۵۷).

در جهت سلبی احکام یعنی در تحریم برخی موضوعات نیز شواهدی برای اصل تدریج وجود دارد. حضرت در پرتو وحی و تعالیم الهی، زدودن عادات زشت از جامعه را به تدریج آغاز کرده و با رفق و مدارا پیش برده است. از جمله در تحریم شراب مشاهده می‌کنیم آیه‌هایی که در این خصوص نازل شده است یکنواخت نیست، بلکه از مرحله ابتدایی شروع شده تا آنجا که به صورت قطعی تحریم آن را اعلام کرده است (سبحانی، ۱۳۸۵: ۵۹۰). ابتدا به صورت اجمالی در سوره اعراف (آیه ۳۲) هر اثمی را تحریم می‌شود. در سوره نحل (آیه ۶۷) شراب در مقابل رزق نیکو قرار می‌گیرد. تا اینجا حرمت شرب خمر به صراحت بیان نشده است. سپس در سوره نساء که سوره‌ای مدنی است از نماز در حال مستی نهی شده است (آیه ۴۲) نهایتاً در آیه ۲۱۹ سوره بقره از شرب خمر به صراحت به عنوان «اثم کبیر» یاد شده و پس از آن در سوره مائده (آیه ۳۲) از آن به عنوان رجز و پلییدی و عمل شیطانی نهی شد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ۱۹۴-۱۹۵ و ۶، ۱۱۷).

۳-۲-۳. اصل تدریج در نقشه مهندسی فرهنگی

با وجود این که اصل تدریج در قسمت اصول نقشه مهندسی فرهنگی کشور به صراحت بیان شده است، در سایر فصل‌ها و بخش‌های این نقشه شواهدی برای این اصل مشاهده نمی‌شود. شاید دلیل این مسئله این است که اصل تدریج بیشتر مربوط به ساخت اجرا است و در واقع در برنامه‌هایی که جهت اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور باید طراحی و تدوین شوند، اصل تدریج می‌بایست در نظر گرفته شود.

چشم‌انداز فرهنگی کشور: مجموعه‌ای هماهنگ از جهت‌گیری‌ها و اهداف مرحله‌ای فرهنگی قابل دستیابی در افق زمانی معین (۱۴۰۴) است که در تراز با سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران تدوین شده است.	کلیات
فرهنگ به‌صورت تدریجی و مستمر، «تحول‌پذیر، جهت‌دهنده، مدیریت‌پذیر، اکتسابی و انتقال‌پذیر» است.	مبانی
-	ارزش‌ها
اصل تدریج: ارزش‌های مطلوب فرهنگی باید بر اساس اهداف مرحله‌ای و با توجه به اقتضانات و شرایط زمان و مکان در فرایندی هدفمند تحقق یابد.	اصول
-	چشم‌انداز
-	اهداف
-	اولویت‌ها
-	راهبرد کلان
-	راهبرد ملی
-	اقدامات ملی

جدول (۳): اصل تدریج در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

۳-۴. اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی

۳-۴-۱. شواهد اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی در سیره نبوی

مضمون دیگری که در سیره پیامبر گرامی اسلام (ﷺ) در خط‌مشی گذاری فرهنگی پررنگ است تقویت وحدت در میان جامعه اسلامی است. شواهد تاریخی عنایت ویژه حضرت را به این اصل مهم از ابتدای حضور در مدینه تا آخرین سال حیات پربرکت ایشان گواهی می‌دهد. (آقداغی و دیگران، ۱۳۹۷)

یکی از اقدامات نخست رسول خدا (ﷺ) در مدینه برقرار ساختن پیمان برادری میان مسلمانان به‌صورت دو به دو بود (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۳۲). حضرت میان انصار و مهاجران دو به دو پیمان

برادری ایجاد کرد و حضرت علی (عَلَيْهِ السَّلَام) را برادر خویش معرفی نمود. (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ۵۰۵: محدث قمی، ۱۳۷۹، ج ۱، ۱۴۳) در واقع باید این اقدام را پس از ساختن مسجد دومین اقدام ضروری برای تقویت بنیه جامعه اسلامی دانست. چنین تحولی از جامعه قبیله‌ای جاهلی به امت اسلامی مهم‌ترین مسئله برای رسول خدا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) در دعوت اسلامیش بوده است. (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۳۵) حضرت با این طرح، ضمن رفع زمینه‌های اختلاف و دودستگی، میان مسلمانان نوعی وحدت سیاسی و معنوی ایجاد کرد (سبحانی، ۱۳۸۵: ۴۴۶؛ العاملی، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۲۳۷-۲۴۰؛ احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق، ج ۳: ۵۲).

تأکید بر برادری مسلمانان به پیمان مواخاه محدود نشد. در بسیاری از سخنان حضرت به‌ویژه در خطبه‌هایی که در مقاطع حساس بیان شده‌اند بر برادری دینی عموم مسلمانان تأکید شده است، از جمله در خطبه پس از فتح مکه (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲: ۸۳۶؛ سبحانی، ۱۳۸۵: ۸۲۰) و خطبه حضرت در اجتماع مسلمانان در حجه الوداع (ابن هشام، بی تا، ج ۲: ۶۰۴) که چند ماه پیش از رحلت ایشان بوده است.

تأکید مکرر حضرت بر اصل برادری دینی تأثیر عمیقی در اصحاب برجای گذاشته بود به طوری که نقل شده مسلمانان شوق دیدار یکدیگر را داشتند و بیش از سه روز از احوال برادر خود بی‌خبر نمی‌ماندند؛ زمانی که مسلمانی به مسافرت یا مأموریتی می‌رفت، کلید خانه‌اش را به برادرش می‌سپرد و به او می‌گفت: هر چه خواستی بردار و هر چه خواستی بخور. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲: ۲۵۰-۲۵۲) حتی مواردی در تاریخ ذکر شده که نشان می‌دهد اصحاب پیامبر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) برادری دینی را بر برادری خونی ترجیح می‌دادند. به‌عنوان نمونه در جریان جنگ بدر برادر مصعب بن عمیر اسیر شد. مصعب به مسلمانی که برادرش را اسیر گرفته بود می‌گفت او را سفت بگیر که برایش پول خوبی می‌دهند و در مقابل اعتراض برادرش گفت در واقع آن مسلمان برادر اوست (ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۶۴؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۳۰۲؛ جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۳۳۲ و ۴۹۲).

پیمان یا منشور مدینه نیز که از دیگر اقدامات حضرت در سال نخست هجرت است، حاوی مضامینی است که بر اصل وحدت و انسجام اجتماعی دلالت می‌کند. در ابتدای این پیمان‌نامه آمده است که این کتاب محمد (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) است در میان مومنان و مسلمانان از قریش و مردم یثرب

و هر کسی که از آن‌ها پیروی کرده و به آنان ملحق شده و به همراهشان جهاد نماید، آنها «امت واحده» هستند. (ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۵۰۱؛ جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۳۹) حضرت در این پیمان بر اتحاد امت اسلامی و برخی شروط آن تأکید کرده و از تفرقه پیش‌گیری کرده است (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق، ج ۳: ۵۳).

باید توجه داشت که خود آموزه‌های اسلامی مهم‌ترین رکن اتحاد به شمار می‌رفت. مهم‌ترین آموزه قوت بخشیدن به گرایش توحیدی در جامعه و به وجود آوردن یک عقیده مشترک به خداوند بود. البته توحید تنها پذیرفتن یک ذات واحد و حتی عبادت او نبود، بلکه توحیدی مورد نظر بود که خداوند را به‌عنوان حاکم و صاحب ولایت مطرح کرده و رسولی را نیز برای اعمال این حکم و ولایت به میان مردم بفرستد. این اطاعت مهم‌ترین ثمره سیاسی عقیده توحید و اساسی‌ترین اصل برای ایجاد وحدت به‌شمار می‌رفت. حاصل چنین وحدتی شکل‌گیری «امت واحده» بود. پیش از آن نیز در عقد برادری و قبل از آن در ساختن مسجد بر این وحدت تأکید شده بود (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۳۶).

۲۱

در همین راستا پیامبر (ﷺ) خط بطلانی کشید بر معیارهای ارزشی قومی و قبیله‌ای که خود عامل تفرقه و تشتت جامعه بود. در سخنان حضرت تأکید بر ایمان و تقوا به‌عنوان تنها ملاک برتری به‌کرات نقل شده است. از جمله در پیمان مدینه (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق، ج ۳: ۲۴) خطبه حضرت در روز فتح مکه (خراسانی، ۱۳۷۴ ج ۱: ۲۵-۲۶) و خطبه حجه الوداع (حرانی، ۱۴۰۴ق: ۳۴). در آیات قرآن کریم نیز مسئله وحدت و برادری مورد تأیید و تأکید قرار گرفته است. (حجرات، ۱۰) و الفت و نزدیکی دل‌های مسلمانان از جمله تأییدات و نصرت الهی (انفال، ۶۲ و ۶۳) و نعمت خداوند متعال (آل عمران، ۱۰۳) معرفی شده است.

مضامین مرتبط با موضوع تقویت انسجام اجتماعی در سخنان حضرت فراوان است که نشان می‌دهد ایشان بر این خط‌مشی صریح اهتمام و تأکید داشته‌اند. حضرت دوستی و ابراز محبت را اساس ایمان و نیمی از دین (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲: ۱۴۴) معرفی می‌نمود و می‌فرمود: دوستی در راه خدا از بزرگترین شاخه‌های ایمان (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲: ۱۴۴) و با ارزش‌ترین اعمال (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲: ۱۴۶) است. همچنین ایشان مردم را به یاری

و خدمت‌رسانی به یکدیگر تشویق می‌نمود و می‌فرمود: هر کس برای برادر مؤمن خود، حاجتی برآورد، چنان است که همه عمرش را به عبادت خدا سر کرده باشد. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۹: ۲۹۴) و خدمت کردن مؤمن به برادر مؤمنش، مقامی است که فضیلت و ثواب آن، جز با همانند آن (خدمت) به دست نمی‌آید. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۹: ۲۹۶) احادیث متعددی از حضرت نقل شده که در آن‌ها از رفتارهای مغایر با برادری دینی و عواملی که سبب اختلاف و کدورت بین مسلمانان می‌شود نهی شده است، مواردی از قبیل غیبت، حسادت، سوءظن، تجسس، ظلم و خیانت (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲: ۱۹۶ و ۲۱۸ و ۲۸۸).

۳-۴-۲. اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی در سند نقشه مهندسی فرهنگی

بررسی متن سند نقشه مهندسی فرهنگی نشان می‌دهد سیاست‌گذاران به موضوع وحدت و انسجام اجتماعی توجه داشته‌اند. در فصل دوم در بیان ارزش‌ها به مهرورزی به‌عنوان منشأ الفت، اخوت و انسجام اجتماعی اشاره شده است. در چشم‌انداز فرهنگی کشور نیز آنجا که صحبت از پیشتازی در اخلاق و رفتار حسنه است، در ساحت اجتماعی برخورداری از مودت و اخوت و انسجام اجتماعی بالا مورد تأکید قرار گرفته است. اما جای خالی این مقوله مهم در بخش‌های اهداف و راهبردهای کلان مشهود است. در بخش اولویت‌های فرهنگی نیز تنها اشاره‌ای به صلح رحم و الگوهای تعاملات اجتماعی، خانوادگی و فردی شده که با اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی ارتباط دارد. با وجود این، شواهدی از توجه به این اصل در راهبردها و اقدامات ملی قابل مشاهده است.

۲۲

کلیات	-
مبانی	-
ارزش‌ها	مهرورزی؛ منشأ الفت، اخوت، انسجام اجتماعی، نوع‌دوستی، عامل استحکام و توسعه ارتباطات بین مردم، اقوام، مناطق مختلف و پیروان مذاهب است.
اصول	-
چشم‌انداز	پشتاز در اخلاق حسنه اجتماعی؛ برخورداری از مودت، اخوت، تعاون، مشارکت، مسئولیت‌پذیری و سازگاری اجتماعی، نشاط و سرزندگی، صداقت، اعتماد، اطمینان و انسجام اجتماعی بالا... سیاسی؛ برخورداری از وحدت و امنیت ملی ...

-	اهداف
صله رحم و الگوهای تعاملات اجتماعی، خانوادگی و فردی	اولویت‌ها
-	راهبرد کلان
<p>- نهادینه‌سازی و ارتقاء اخلاق و رفتار اجتماعی به‌ویژه تعاون، صداقت، اعتماد، گذشت و فداکاری</p> <p>- نهادینه‌سازی همگرایی و وحدت امت اسلامی برای تحقق تمدن نوین اسلامی</p> <p>- اصلاح و ارتقاء روابط و ساختارهای اجتماعی مبتنی بر اسلام ناب با تأکید بر عدل و احسان</p> <p>- تقویت همبستگی ملی مبتنی بر اعتماد مردم به یکدیگر و نظام، همدلی و وفای مسئولان، اخوت اسلامی، امید، نشاط، مشارکت و رضایتمندی عمومی</p>	راهبرد ملی
<p>- تدوین و اجرای برنامه‌های فرهنگی اصلاح نگرش و تحکیم تعامل و احترام متقابل اقشار و اقوام کشور و ارتقاء ظرفیت‌های بین فرهنگی</p> <p>- تقویت و تحکیم ارتباطات عمومی در سطوح میان فردی، خانوادگی و اجتماعی با محوریت تقوای الهی و بصیرت دینی به منظور افزایش انسجام و وحدت ملی</p> <p>- طراحی و اجرای برنامه‌ها و اقدامات مصون‌سازی امت اسلام در برابر فتنه‌های تفرقه افکن و شناسایی و مقابله فعال با آنها</p>	اقدامات ملی

جدول (۴): اصل تقویت وحدت در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

۳-۵. اصل مسجد محوری

۳-۵-۱. شواهد اصل مسجد محوری در سیره نبوی

ساخت مسجد از نخستین اقدامات پیامبر مکرم اسلام (ﷺ) بعد از هجرت به مدینه است که آشکارا بر اهمیت نقش این نهاد دینی در خط‌مشی فرهنگی ایشان دلالت دارد (العاملی، ۱۴۱۵ق، ج: ۲۲۰۵؛ جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۵۱). ایشان حتی در مدت اقامت کوتاه‌شان در محله قبا پیش از ورود به مدینه اقدام به تأسیس مسجد کردند (مقدسی، بی تا، ج: ۴؛ ۱۷۸؛ ابن هشام، بی تا، ج: ۱؛ ۴۹۴). مسجد مدینه که شریف‌ترین و والاترین مسجد پس از مسجد الحرام بشمار می‌رود (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۵۴) با ساده‌ترین امکانات برپا شد و نقش مهمی در فرهنگ و تمدن اسلامی ایفا کرد (جعفریان، ۱۳۹۲، ج: ۱؛ ۴۳۰). در سیره نبوی، و به پیروی از ایشان در تاریخ صدر اسلام، مسجد تنها یک پرستش‌گاه و معبد نبود (سبحانی، ۱۳۸۵: ۴۳۸؛ العاملی، ۱۴۱۵ق، ج: ۴؛ ۲۲۰) بلکه افزون بر مرکزیت عبادی،

مرکزیت فرهنگی، سیاسی و اداری نیز داشت و یکی از تکیه‌گاه‌های اصلی اسلام در میان مسلمانان به شمار می‌رفت (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۳۱) و با توجه به فضایی که اسلام در اندیشه و عمل جامعه جاهلی ایجاد کرده بود نقشی اساسی در شکل دهی جامعه اسلامی جدید داشت. بدین ترتیب ساختن مسجد از نخستین گام‌های بنای جامعه جدید باید تلقی شود (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۳۱). مسجد محل اجتماع مسلمانان و محلی برای آموزش‌های علمی و دینی نیز بود. تا آغاز قرن چهارم هجری غالباً مساجد در غیر اوقات نماز، حکم مدارس را داشت و بعداً مراکز آموزشی صورت خاصی به خود گرفت و بسیاری از بزرگان علم و دانش فارغ التحصیلان حلقه تدریس‌هایی‌اند که در مساجد برگزار می‌شد. (سبحانی، ۱۳۸۵: ۴۳۸) مسجد مرکز اداره حکومت پیامبر (ﷺ) و محل دیدار حضرت با جامعه و رسیدگی به امور جاری و اتخاذ تصمیمات مهم و نیز مشورت با مردم بود، همان‌طور که مشورت برای جنگ احد و جنگ احزاب در مسجد انجام شد (عجاج کرمی، ۱۴۲۷ق: ۷۶) قضاوت و حل و فصل منازعات و اختلافات، فراخوان و اعزام سپاه، و استقبال و پذیرایی از هیئت‌های نمایندگان قبائل نیز در مسجد انجام می‌شد (سبحانی، ۱۳۸۵: ۴۴۰؛ عجاج کرمی، ۱۴۲۷: ۷۶).

مسجد قبا و مسجد مدینه توسط رسول خدا (ﷺ) بنا گردید اما ایشان به این دو مسجد بسنده نکرد و هر از چندی به میان طایفه‌ای رفته، جایی نماز خوانده و آن مکان را به‌عنوان مسجد آنان تعیین می‌فرمود. این نظر که رسول خدا (ﷺ) تنها همین دو مسجد را تأسیس کرده، با نقل‌های فراوان تاریخی که در متون کهن آمده، آشکارا مخالفت دارد. (جعفریان، ۱۳۷۶: ۲۵۵-۲۵۶) به این ترتیب از هنگامی که رسول خدا (ﷺ) وارد مدینه شد و نخست در محله قبا با اقامه نماز در آن محل، مسجد را بنا نهاد تا زمانی که آن حضرت چشم از جهان فروبست ده‌ها نقطه را با متبرک ساختن زمینش به اقامه نماز در آن به‌عنوان مسجد برای مسلمانان به یادگار گذاشت. آن حضرت در هر کوی و برزن و در میان هر قوم و قبیله‌ای این سیره را اجرا کرد. مردم هر منطقه نیز مشتاقانه آن حضرت را برای تأسیس مسجد و اقامه نماز در آن دعوت می‌کردند. علاقه مردم چنان بود که هر کجا رسول خدا (ﷺ) حتی به اتفاق نیز نماز می‌گزارد به‌صورت مسجد در می‌آمد. (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۵۲۹) در راه طولانی جنگ تبوک هر کجا که حضرت نماز گزارد مسجدی بنا گردید.

(جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۶۵۱) ابن هشام در کتاب سیره خود (بی تا، ج ۲: ۵۳۱) و واقدی در کتاب مغازی (۱۴۰۹ق، ج ۳، ۹۹۹) اسامی این مساجد را ذکر کرده‌اند.

روایات متعددی از حضرت در مورد فضیلت ساخت مسجد و حضور در مساجد در کتب روایی نقل شده است (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲).

۳-۵-۲. اصل مسجدمحوری در نقشه مهندسی فرهنگی

در پنج فصل ابتدایی سند نقشه مهندسی فرهنگی تنها در یک مورد در بیان اولویت‌های فرهنگی به مسجد به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی اشاره شده است. در راهبردهای کلان نقشه مهندسی فرهنگی نیز اصل مسجدمحوری مورد توجه قرار نگرفته است. اما در فصل راهبردها و اقدامات، ذیل راهبرد کلان بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مبتنی بر نقشه مهندسی فرهنگی، حمایت‌ها از گسترش و تقویت نهادهای اصیل دینی مروج فرهنگ اسلامی به عنوان یک راهبرد ملی در نظر گرفته شده که در آن مساجد نیز در عرض بقاع متبرکه، هیئت‌ها و وقف مورد توجه قرار گرفته‌اند. در اقدامات ملی مطرح شده ذیل راهبردهای مختلف بویژه ذیل راهبرد کلان دوازدهم که به آن اشاره شد، به موضوع مسجد پرداخته شده از جمله می‌توان به تدوین و اجرای سند ملی توسعه، گسترش و تقویت نهاد مسجد اشاره کرد. نکته‌ای که وجود دارد این است که در اغلب این موارد پرداختن به مقوله مساجد به عنوان یک موضوع محوری در نظام فرهنگی مورد توجه قرار نگرفته بلکه کنار هم قرار گرفتن موضوع مسجد و نماز و نمازخانه بیشتر تداعی گر کارکرد رایج و عرفی مسجد است. تنها در یک مورد از اقدامات طراحی شده در رابطه با مسجد به نقش محوری آن توجه و تصریح شده است.

-	کلیات
-	مبانی
-	ارزش‌ها

-	اصول
-	چشم انداز
-	اهداف
هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی؛ انتظار منجی، قرآن و عترت، نماز و مسجد، ولایت	اولویت‌ها
-	راهبرد کلان
حمایت از گسترش و تقویت نهادهای اصیل دینی مروج فرهنگ اسلامی مانند بقاع متبرکه، مساجد، هیئات و وقف	راهبرد ملی
<p>- برنامه‌ریزی برای زمینه‌سازی و نهادینه کردن انس با نماز جماعت و مسجد و احیای کارکردهای فرهنگی اجتماعی آن متناسب با نیازهای زمان و مخاطبان</p> <p>- طراحی و اجرای برنامه انجام عبادات جمعی و تعامل محلی با محوریت مساجد</p> <p>- تدوین و اجرای سند ملی توسعه، گسترش و تقویت نهاد مسجد و سامان بخشی و راهبری آن در سطح ملی و بین‌المللی (با محوریت...)</p> <p>- بهبود شرایط مساجد موجود و گسترش مساجد متناسب با آمایش سرزمینی و محیطی در سطح شهرها، روستاها، راه‌ها، شهرک‌ها، مجتمع‌ها و سازمان‌ها و نهادهای دولتی، عمومی و خصوصی و فضاهای عمومی</p> <p>- ارتقاء مشارکت مردم در آبادانی و اداره مساجد و افزایش حضور و انس آحاد مردم و اقشار اجتماعی بویژه نوجوانان و جوانان در آن برای عبادت و سلوک دینی</p> <p>- حفظ و تقویت محوریت مساجد در فعالیت‌های نظام فرهنگی، تربیتی، آموزشی و تبلیغ دینی و ارتقاء جایگاه و نقش راهبری نهاد مسجد در نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و در حل مسایل عمومی</p>	اقدامات ملی

جدول (۵): اصل مسجدمحوری در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

۳-۶. اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان

۳-۶-۱. شواهد اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان در سیره نبوی

وضعیت زنان در دوره جاهلیت وضعیت اسفباری است. زنان در این دوره با محرومیت‌های

فراوانی روبرو بوده‌اند (سبحانی، ۱۳۸۵: ۴۴-۴۷) تا حدی که در کتاب صحیح بخاری که معتبرترین

کتاب روایی نزد اهل سنت است از خلیفه دوم نقل شده که می‌گفت: «کنا فی الجاهلیة لانعد النساء شیئاً» در دوران جاهلیت زنان هیچ چیز به حساب نمی‌آمدند. (واعظی، ۱۳۹۰: ۳۴ به نقل از بخاری، ج ۶: ۶۹) اسلام به مرور با عادات و ارزش‌های غلط فرهنگ جاهلیت مبارزه کرد و نظام حقوق زن را متحول نمود.

در بیعت‌های صدر اسلام از زنان نیز بیعت گرفته می‌شده است. بیعت در ابتدا به معنی خروج از شرک و پذیرش اسلام و اطاعت از پیامبر (ﷺ) و بعد با تشکیل حکومت اسلام به معنی پذیرش حاکمیت جدید بود. گفته شده شرط عدم خلوت با نامحرم در بیعت با زنان گنجانده شده بود و جز این، تنها اختلاف بیعت زنان با مردان در چگونگی آن بوده که با دست دادن صورت نمی‌گرفته است. در جریان بیعت عقبه دوم دو زن نیز بیعت کردند. بیعت با زنان به‌عنوان فصل خاص در کتاب‌هایی نظیر بخاری و نسائی آمده است. دیگران نیز مسئله را مورد توجه قرار داده و ده‌ها روایت در این زمینه نقل کرده‌اند (جعفریان، ۱۳۹۲: ۳۸۷-۳۹۴). اگرچه اصل موضوع بیعت بیشتر موضوعی سیاسی است اما این که از زنان به صورت مجزا بیعت گرفته می‌شده به معنی شأن اجتماعی قائل شدن برای زنان است و اهمیت فرهنگی-اجتماعی دارد.

حضور زنان در برخی عرصه‌های مهم اجتماعی موید خط‌مشی فرهنگی دولت نبوی در تقویت شأن اجتماعی زنان است. از جمله زنان در ساخت مسجد مدینه که در قسمت قبل به اهمیت آن اشاره شد، مشارکت داشتند (العاملی، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۲۲۴). همچنین موارد متعددی از حضور زنان در پشت جبهه جنگ‌ها نقل شده است. واقدی تعداد زنان حاضر در جنگ احد را چهارده زن (از جمله حضرت زهرا (علیها السلام)) دانسته و نوشته زنان در امر رساندن آب و غذا و مداوای مجروحان کمک می‌کردند (واقدی، ۱۳۶۹: ۱۸۰) در جنگ‌های خندق، خیبر، و حنین نیز گزارش‌هایی از حضور و مشارکت زنان مسلمان در پشت جبهه و عمدتاً برای کمک به مجروحان نقل شده است (ابن‌هشام، بی‌تا، ج ۲: ۳۴۲ و ج ۳: ۲۳۹؛ واقدی، ۱۳۶۹: ۵۰۳؛ جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۵۷۰ و ۶۰۳؛ رسولی محلاتی، ۱۳۷۵، ج ۲، ۲۳۴؛ آیتی، ۱۳۷۸: ۵۸۹).

در همه شواهدی که در مورد نقش آفرینی اجتماعی زنان ذکر گردید از قبیل مشارکت در ساخت مسجد النبی، بیعت و مشارکت در جنگ‌ها، شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد اقتضائات

این حضور و مشارکت نیز فراهم شده است. در ساخت مسجد، مردها در روز کار می‌کردند و زن‌ها در شب. (العاملی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ۲۲۴) این تدبیر هم به جهت عدم اختلاط بین زنان و مردان مفید بوده و هم تاریکی شب برای کار کردن زنان (به‌ویژه در آن مقطع که هنوز احکام حجاب تشریح نشده بود) پوششی طبیعی فراهم می‌کرده است. در بیعت زنان نیز چنانکه ذکر شد مصافحه صورت نمی‌گرفت. حضور زنان در جنگ نیز متناسب با شرایط ایشان، در پشت جبهه بوده و جز موارد نادری که زن مسلمانی ناچار به دفاع از خود می‌شده، از نبرد زنان گزارشی وجود ندارد. بلکه برعکس، حضور زن در خانواده و حسن همسرداری به‌عنوان جهاد زن معرفی شده است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۶، ۱۱۶).

قسمت‌هایی از خطبه حضرت در حجه الوداع در میان اجتماع بزرگ مسلمانان به توصیه رعایت حقوق زنان و بیان برخی احکام خانواده اختصاص پیدا کرده است که نشان دهنده اهمیت وافر این موضوع در نزد حضرت است. بویژه این که حضرت در ابتدای این خطبه بعد از حمد و ثنای الهی به اهمیت این خطبه اشاره می‌کند و می‌فرماید: «ای مردم آنچه برایتان بیان می‌کنم گوش فرادهید که من نمی‌دانم شاید پس از این سال و در این موقف دیگر شما را نبینم» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ۳۰) در فرازهایی از این خطبه حضرت ضمن بیان حقوق متقابل زن و شوهر، به امانت بودن زن نزد شوهر اشاره کرده و می‌فرماید: «ایشان را به امانت الهی گرفته‌اید و به حکم کتاب خدا بر خود حلال کرده‌اید پس با رعایت تقوای الهی با ایشان رفتار کنید و توصیه‌های من در مورد ایشان را بپذیرید» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ۳۴).

خطمشی فرهنگی حضرت رسول (ﷺ) در موضوع زنان و خانواده در سخنان ایشان مورد تصریح و تأکید قرار گرفته است. ایشان برای ازدواج و تشکیل خانواده جایگاه ویژه‌ای قائل بودند و می‌فرمود: «هیچ بنایی که در اسلام نهاده شده باشد نزد خداوند متعال، دوست‌داشتنی‌تر از ازدواج نیست» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۷، ۲۰۷) حضرت ازدواج را سنت خویش معرفی می‌کرد و می‌فرمود: «هر که آیین مرا دوست دارد، باید به سنت من عمل کند و ازدواج، از سنت‌های من است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ۳۴۰) ایشان ازدواج را سبب کسب نیمی از دین می‌دانست و در فضیلت ازدواج می‌فرمود خواب متأهل نزد خدا از روزه‌داری و شب‌زنده‌داری فرد

بی‌همسر فضیلتش بیشتر است. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ۳۴۲) در سخنان ایشان افرادی که عزب از دنیا بروند شدیداً نکوهش شده‌اند. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ۳۴۸)

احادیث نقل شده از پیامبر اکرم (ﷺ) در موضوع خانواده (ازدواج و تشکیل خانواده، انتخاب همسر، و...) فراوان است که این خود بر اهمیت بسیار این موضوع در نزد ایشان دلالت دارد. گروهی از این روایات در مورد روابط و مناسبات درون خانواده و اخلاق و آداب مربوط به آن است. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۵، ج ۱۲، ۳۵۸) توصیه‌های مکرر در مورد احسان و نیکوکاری در رابطه با والدین و نیز صلح و رحمت و رفت‌وآمد با خویشاوندان نیز باید در جهت تقویت بنیان خانواده تحلیل شود که ما در این جا به جهت پرهیز از اطاله کلام از آوردن احادیث بیشتر در این باب خودداری می‌کنیم.

۳-۶-۲. اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان در نقشه مهندسی فرهنگی

در میان اصول هفت‌گانه خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی، اصل تقویت و تحکیم خانواده بیشترین نمود را در سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور داشته به طوری که شواهدی از آن در فصول مختلف از مبانی و چشم‌انداز و اهداف گرفته تا اولویت‌ها، راهبردهای کلان و ملی و اقدامات ملی قابل مشاهده است. در قسمت مبانی به برابری انسانی زن و مرد و در عین حال تفاوت در حقوق و مسئولیت‌ها متناسب با تفاوت در خلقت اشاره شده است. همچنین خانواده به‌عنوان واحد بنیادین جامعه و مهم‌ترین رکن در فرهنگ‌سازی و انتقال فرهنگ جامعه شناخته شده است. هر دوی این نکات با اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان و انطباق دارد. با این وجود در قسمت‌های ارزش‌ها و اصول نقشه مهندسی فرهنگی به موضوع خانواده توجه نشده است. در چشم‌انداز فرهنگی بهره‌مندی از خانواده‌محوری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های نیل به جایگاه نخست در عرصه فرهنگ ذکر شده است. تحکیم خانواده و موضوع عفاف از جمله اهداف و اولویت‌های فرهنگی سند نقشه مهندسی فرهنگی هستند. همچنین در این سند تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و ایمن‌سازی خانواده به‌عنوان یک راهبرد کلان در نظر گرفته شده که ذیل آن راهبردها و اقدامات متعددی در نظر گرفته شده که بر اهتمام ویژه سیاست‌گذاران بر موضوع تقویت جایگاه خانواده دلالت دارد.

-	کلیات
<p>- زن و مرد فارغ از جنسیت در امکان کسب ارزش‌ها، یکسان و دارای حقوق و مسئولیت متناسب با تفاوت در خلقت هستند و این تفاوت، نشان‌دهنده برتری یک جنس بر جنس دیگر نیست.</p> <p>- خانواده واحد بنیادین جامعه، با هویتی حقیقی و مهمترین رکن در فرهنگ‌سازی و انتقال فرهنگ جامعه است.</p>	مبانی
-	ارزش‌ها
-	اصول
<p>دارای جایگاه نخست در عرصه‌های فرهنگ؛ بهره‌مند از معنویت دینی، کرامت انسانی و روحیه ایثار و شهادت، خانواده محور، امیدوار و آینده نگر</p>	چشم‌انداز
<p>- تعمیق فرهنگ عمل به احکام و فروع دین و نهادینه شدن شعائر، نمادها و آیین‌ها به ویژه نماز، امر به معروف و نهی از منکر و عفت عمومی و حجاب؛</p> <p>- برخورداری از نهاد مستحکم و انسان‌ساز خانواده</p>	اهداف
<p>- نهاد خانواده و جمعیت؛ الگوسازی خانواده اسلامی ایرانی، تسهیل ازدواج، تحکیم خانواده و کاهش طلاق، جمعیت مطلوب (کیفی و کمی).</p> <p>- عفاف، پوشش و آرایش بر اساس فرهنگ اسلامی ایرانی</p>	اولویت‌ها
<p>تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و ایمن‌سازی خانواده؛</p>	راهبرد کلان
<p>- تبیین هویت قدسی نظام خانواده و نقش آن در کمال آفرینی</p> <p>- تسهیل ازدواج آگاهانه، ساده، بهنگام و پایدار مبتنی بر ارزش‌ها و آموزه‌های اسلامی و سنت‌های ملی</p> <p>- طراحی و پیاده‌سازی الگوی خانواده و سبک زندگی اسلامی ایرانی بر اساس آگاهی و علم، مبانی و ارزش‌ها، اخلاق، احکام و آموزه‌های اسلامی</p> <p>- ارتقای نقش همسری و مادری متناسب با حضور اجتماعی هم‌هنگ با شأن و منزلت زنان</p> <p>- التزام و اهتمام به حفظ و تعالی جایگاه خانواده در تمام سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و قانونگذاری‌ها و در تمامی نظام‌های آموزشی، فرهنگی، اجتماعی، حقوقی، اقتصادی و سیاسی</p> <p>- بازطراحی و تبیین منشور زن مسلمان و نهادینه‌سازی الگوی آن در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی</p> <p>...</p>	راهبرد ملی

<p>- مفهوم‌سازی، نظریه‌پردازی، گفتمان‌سازی و الگوسازی برای تبیین حکمت الهی زوجیت و تعریف دینی از نهاد خانواده و قداست، کرامت و تعالی آن</p> <p>- ترویج ازدواج‌های ساده، آگاهانه و پایدار</p> <p>- تبیین هویت ارزشمند و بی‌بدیل بودن نهاد خانواده در ارتقاء کمالات انسانی و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی و معنوی با تأکید بر اصلاح نگرش‌ها و الگوهای رفتاری</p> <p>- تدوین و اجرای «منشور جامع خانواده اسلامی»، «الگوی خانواده اسلامی ایرانی»، «نظام جامع حقوقی و اخلاقی خانواده» و «نظام جامع سلامت خانواده» مبتنی بر ارزش‌ها و آموزه‌های اسلامی</p>	<p>اقدامات ملی</p>
<p>- بهره‌گیری از تعامل سازنده خانواده، مدرسه و مسجد در تحکیم خانواده</p> <p>- برنامه‌ریزی بهینه برای ایفای نقش‌های عاطفی و حمایتی اعضای خانواده با تأکید بر گسترش صله رحم، گذشت و ایثار و معنویت، ارزش‌های اخلاقی و شادابی و نشاط اعضای خانواده</p> <p>- توسعه و ترویج الگوهای متنوع و منعطف مشارکت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی زنان و بازنگری سیاست‌ها، قوانین، برنامه‌ها و الگوهای اشتغال زنان با تأکید بر تأمین نیازهای جامعه و متناسب‌سازی آنها با نقش‌های اساسی مادری، همسری و خانوادگی و صیانت از منزلت و کرامت زن در چهارچوب فرهنگ اسلامی ایرانی</p> <p>...</p> <p>(تمام اقدامات ملی ذیل راهبرد کلان شماره سه)</p>	<p>اقدامات ملی (ادامه)</p>

جدول (۶): اصل تقویت جایگاه خانواده در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

۳-۷. اصل رشد و گسترش دانش و آگاهی

۳-۷-۱. شواهد اصل رشد و گسترش دانش و آگاهی در سیره نبوی

تلاش برای ارتقاء سطح دانش و آگاهی عموم جامعه یکی از مضامین برجسته در سیره فرهنگی پیامبر مکرم اسلام است. حضرت از هر فرصتی برای افروختن هرچه بیشتر چراغ دانش در دل و جان مسلمانان استفاده می‌کرد و مسجد ایشان همان‌طور که در قسمت‌های قبل نیز اشاره شد به مرکزی برای تعلیم و تعلم تبدیل شده بود. از صفوان بن عسال مرادی روایت شده روزی نزد پیامبر (ﷺ) خدا در مسجد رفتیم و به ایشان گفتم: ای پیامبر خدا! من در جستجوی دانش آمده‌ام. ایشان فرمود: «آفرین بر جوایب دانش! بی‌گمان، فرشتگان گرداگرد جوایب دانش را می‌گیرند و با بال‌هایشان، بر او سایه می‌اندازند» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۳۱۷). این روایت علاوه بر این که توصیه و تشویق طلب علم را نشان می‌دهد، شاهی بر مراجعه مردم به مسجد برای یادگیری نیز هست. در روایت دیگری نقل شده که حضرت روزی وارد مسجد شدند در حالی که دو گروه از مردم در مسجد بودند، گروهی به عبادت و قرائت قرآن مشغول بودند و گروه دیگری

به مباحثه علمی. پیامبر (ﷺ) فرمود: «هر دو در کار خیرند... (اما) من، معلم برانگیخته شده‌ام.» و در میان گروه دوم رفته با آنان نشست (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۴۵۱). ایشان همچنین می‌فرمود: «هر کس به مسجد من بیاید و هدفی جز یاد گرفتن و یا یاد دادن نیکی نداشته باشد، مانند مجاهد در راه خداست» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۴۵۴) و نیز می‌فرمود «فضیلت عالم بر عابد مانند فضیلت خورشید بر سایر ستارگان است» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۴۷۸) و «ساعتی در گفتگوی علمی نشستن، از عبادت يك سال که روزهایش را روزه بداری و شب‌هایش را به عبادت بایستی، بهتر است» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۴۸۴).

نقل شده که عباد بن صامت به اصحاب صفه قرآن و کتابت آموزش می‌داد. (کتانی، بی تا، ج ۱: ۱۰۳) اهمیت این خبر به این جهت است که می‌دانیم اصحاب صفه بعضاً از تأمین نیازهای اولیه خود از قبیل خوراک، پوشاک، و مسکن نیز ناتوان بودند. در حکومت حضرت اهمیت آموزش عمومی به قدری است که حتی فقیرترین اصحاب از آموزش برخوردار بودند. البته چنین سیره‌ای از پیامبری که می‌فرمود: «لَا فِقْرَ أَشَدُّ مِنْ الْجَهْلِ» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۱۳۶) استبعادی ندارد. در سیره پیامبر (ﷺ) زمانی که اهالی منطقه‌ای اسلام می‌آوردند فردی از خود ایشان به‌عنوان نقیب انتخاب می‌شد و در کنار آن برای آموزش آنان فردی یا افرادی از مسلمانان انتخاب و به نزد ایشان اعزام می‌شد. به‌عنوان نمونه پس از بیعت دوازده نفر از مردم مدینه در عقبه اولی، حضرت، مصعب بن عمیر را برای تعلیم قرآن و دعوت به اسلام به مدینه اعزام می‌کند (ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۳۴)، در حالی که انتخاب نقباء پس از بیعت عقبه دوم و از میان خود مردم مدینه صورت می‌گیرد (ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۴۴۳). همچنین پیامبر (ﷺ) پس از فتح مکه عتاب بن اسید را به عنوان والی این شهر منصوب می‌کند و معاذ بن جبل را برای آموزش قرآن و دین به مکه می‌فرستد (کتانی، بی تا، ج ۱: ۱۰۵).

یکی از مشکلات آموزش در آن دوره بی‌سوادی مردم بود. لذا پیامبر (ﷺ) برخی افراد با سواد را به آموزش خواندن و نوشتن به دیگر مسلمانان مأمور می‌کند. ابن‌عبدالبر در کتاب استیعاب در احوال عبدالله بن سعید بن عاص آورده است که او کاتبی خوش خط بود و پیغمبر (ﷺ) به او دستور داد در مدینه به آموزش نوشتن بپردازد. (کتانی، بی تا، ج ۱: ۱۰۸) همچنین در جریان جنگ

بدر که گروهی از مشرکان به اسارت مسلمانان درآمدند، به آنان گفته شد هر کس به ده نفر از فرزندان مسلمانان سواد بیاموزد آزاد می‌شود (جعفریان، ۱۳۹۲، ج ۱: ۴۹۱؛ سبحانی، ۱۳۸۵: ۵۰۳؛ احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ۱۰۵).

توصیه به علم آموزی در روایات نبوی فراوان است و این موضوع ابواب متعددی را در کتب روایی به خود اختصاص داده، ابوابی از قبیل دعوت به طلب علم، فضیلت علم، فضیلت طالب علم، وجوب علم آموزی، دعوت به آموزش دادن، فضیلت معلم، فضیلت عالم، دعوت به تعقل و تفکر و ... (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۴۸-۴۸۴).

۳-۷-۲. اصل رشد و گسترش دانش و آگاهی در نقشه مهندسی فرهنگی

در سند نقشه مهندسی فرهنگی در بخش ارزش‌ها، علم در کنار تعقل، ایمان، اخلاق و عمل به‌عنوان یکی از ارزش‌های اساسی و مبنایی این سند برشمرده شده است. در بخش چشم‌انداز و اهداف فرهنگی نیز جایگاه نخست در عرصه علم و فن‌آوری مورد تأکید قرار گرفته است. با وجود این، هیچ‌یک از راهبردهای کلان نقشه مهندسی فرهنگی به موضوع رشد دانش و علم در کشور اختصاص ندارد. به‌نظر می‌رسد دلیل این موضوع تدوین اسناد راهبردی مستقل در زمینه علم و تربیت از جمله سند نقشه جامع علمی کشور است. در راهبردهای ملی، تقویت جریان پژوهش و تولید علم به‌ویژه علوم انسانی و اجتماعی مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است. باید توجه کرد رشد دانش در هر جامعه‌ای دارای دو بعد است، یک بعد آن تخصصی و متوجه گروه‌های خاصی از جامعه است و بعد دیگر عمومی است و مربوط به فرهنگ جامعه. مقولاتی نظیر حمایت از جریان پژوهش و تولید علم ناظر به بعد تخصصی است و جای آن در اسنادی از قبیل نقشه جامع علمی کشور و نظایر آن است. لذا جا داشت در نقشه مهندسی فرهنگی کشور به ابعاد فرهنگی رشد دانش در کشور بیشتر توجه شود. همان‌طور که علم به‌عنوان یک ارزش اساسی در قسمت ارزش‌ها به درستی مورد توجه واقع شده، می‌بایست این ارزش در بخش‌های دیگر سند نیز نمود و بروز پیدا می‌کرد. مواردی از قبیل ترویج فرهنگ علم‌گرایی، یا برنامه‌ریزی برای افزایش سرانه مطالعه که در اقدامات ملی ذیل برخی راهبردها ذکر شده، نمونه‌های خوبی از بعد فرهنگی رشد دانش است.

کلیات	-
مبانی	-
ارزش‌ها	علم: معرفت، بصیرت و آگاهی نسبت به حقایق و واقعیات عالم هستی است که از طریق وحی، عقل و تجربه به دست می‌آید.
اصول	-
چشم‌انداز	جایگاه نخست در عرصه‌های فرهنگ و هنر، تعلیم و تربیت، علم و فناوری و اطلاعات
اهداف	برخوردار از نظام تعلیم و تربیت کارآمد و متعالی و دستیابی به جایگاه نخست علم و فناوری در منطقه و جهان اسلام؛
اولویت‌ها	-
راهبرد کلان	-
راهبرد ملی	تقویت جریان پژوهش و تولید علم به‌ویژه علوم انسانی و اجتماعی مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی
اقدامات ملی	<ul style="list-style-type: none"> - حمایت و پشتیبانی همه جانبه از تحول و ارتقاء علوم انسانی - ترویج فرهنگ علم‌گرایی و خردباوری در تمام سطوح فرهنگی و مدیریتی - برنامه‌ریزی برای افزایش سرانه مطالعه، تبدیل مطالعه و کتابخوانی به فرهنگ عمومی و تقویت فرهنگ مطالعه مفید و هدفمند - برنامه‌ریزی برای ارتقاء خودآگاهی فرهنگی تمدنی، زمانه‌شناسی، بصیرت دینی و قدرت تشخیص مردم در مواجهه با جنگ نرم

جدول (۷): اصل رشد و گسترش دانش و آگاهی در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش با تکیه بر روش تحلیل محتوای کیفی به بررسی شواهد مرتبط با اصول خط‌مشی‌گذاری فرهنگی منبعث از سیره نبوی در نقشه مهندسی فرهنگی پرداختیم. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد برخی از اصول خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در سیره نبوی، در قسمت‌های مختلف سند نقشه مهندسی فرهنگی نمود یافته‌اند؛ از جمله اصل هدایت‌گری و اصل تقویت جایگاه خانواده. در مقابل برای بعضی دیگر از اصول مانند اصل تدریج و اصل مسجدمحوری شواهد به

نسبت کم‌شماری در این سند مشاهده می‌شود. البته اصل تدریج در قسمت اصول این سند صراحتاً مورد تصریح قرار گرفته، اما شواهد قابل توجهی از آن در قسمت‌های دیگر سند یافت نشد. شاید بتوان از این نکته به ضعف در انسجام داخلی سند و ارتباط بخش‌های مختلف آن نیز پی برد، به عنوان مثال اصل تقویت جایگاه خانواده علی‌رغم این که بیشترین شواهد را در قسمت راهبردها و اقدامات داشته، در قسمت‌های اصول و ارزش‌ها مغفول واقع شده است. نمونه دیگر اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی است که در بخش چشم انداز مورد تأکید قرار گرفته، اما هیچ بازتاب و نمودی در بخش‌های اهداف، اولویت‌ها و راهبردهای کلان ندارد.

اصول منبعث از سیره نبوی	قسمت‌های سند نقشه مهندسی	کلیات	مبانی	ارزش‌ها	اصول	چشم انداز	اهداف	اولویت‌ها	راهبرد کلان	راهبرد ملی	اقدامات ملی
اصل هدایتگری	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
اصل جامعیت	*	*	*	**	**	*	*	*	*	*	*
اصل تدریج	*	*	*	**	**	*	*	*	*	*	*
اصل تقویت وحدت و انسجام اجتماعی	*	*	*	*	**	**	*	*	**	**	*
اصل مسجد محوری	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان	*	*	*	*	*	*	*	*	*	**	**
اصل رشد و گسترش دانش و آگاهی	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

جدول (۸): اصول منبعث از سیره نبوی در سند نقشه مهندسی فرهنگی.

در مجموع اصل هدایتگری و اصل تقویت جایگاه خانواده و زنان بیشتر از سایر اصول در قسمت‌های مختلف سند پوشش داده شده است و اصل مسجد محوری و اصل تدریج کمتر مورد

توجه قرار گرفته‌اند، که مناسب است در بازبینی سند نسبت به ترمیم و تکمیل این خلأها اقدام شود. همچنین لازم به توضیح است در بررسی نسبت و تناسب سند نقشه مهندسی و اصول هفت‌گانه منبعت از سیره نبوی می‌توان به دو بعد ایجابی و سلبی توجه داشت. در بعد ایجابی پوشش این اصول در یک پیوستار قرار می‌گیرد که توضیح و شواهد آن ارائه شد. اما در قسمت سلبی نقض و عدم رعایت هر یک از اصول را می‌توان بررسی و تحلیل کرد و بر روی پیوستاری دیگر در نظر گرفت. به عبارت دیگر عدم پوشش یک اصل در خطمشی‌ها لزوماً به معنای نقض آن نیست. در بررسی‌های انجام شده در این پژوهش شواهدی برای نقض هیچ یک از اصول یافت نشد اما بررسی تفصیلی این موضوع نیازمند تنقیح بیشتر ابعاد و مؤلفه‌های هر یک از اصول هفت‌گانه خطمشی‌گذاری فرهنگی است که امکان سنجش و مقایسه دقیق آنها با خطمشی‌گذاری‌های مدون فراهم آید.

منابع

قرآن کریم.

۳۶

۱. آفداغی، میثم و حسین خنیفر و حسن دانایی‌فرد و مصطفی دلشاد تهرانی (۱۳۹۷)، واکاوی و فهم اصول اسلامی خطمشی‌گذاری فرهنگی مبتنی بر سیره حکومتی پیامبر اکرم (ﷺ)، مدیریت اسلامی، ۲۱(۲۶)، ۱۱۳-۱۵۱.
۲. آیتی، محمد ابراهیم (۱۳۷۸)، تاریخ پیامبر اسلام، تهران: دانشگاه تهران.
۳. ابن سعد، محمد کاتب واقدی (۴۱۸ق)، الطبقات الکبری، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴. ابن هشام، عبدالملک حمیری (بی تا)، السیره النبویه، بیروت: دار المعرفه.
۵. اسمیت، کوین بی و کریستوفر دابلیو لاریمر (۱۳۹۲)، درآمدی بر نظریه خطمشی‌گذاری عمومی، تهران: صفار.
۶. احمدی میانجی، علی، (۴۱۹ق)، مکاتیب الرسول، قم: دارالحديث.
۷. العاملی، جعفر مرتضی (۴۱۵ق)، الصحیح فی سیره النبی الاعظم (ﷺ)، بیروت: دارالهادی.
۸. بلاذری، احمد بن یحیی (۴۱۷ق)، انساب الاشراف، بیروت: دارالفکر.
۹. بیهقی، ابو بکر (۴۰۵ق)، دلائل النبوة فی معرفة احوال صاحب الشریعة، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۰. جعفریان، رسول (۱۳۷۹)، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران: مشعر.
۱۱. جعفریان، رسول (۱۳۹۲)، تاریخ سیاسی اسلام، قم: دلیل ما.
۱۲. حرانی، حسین بن شعبه (۴۰۴ق)، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین.

۱۳. حر عاملی، محمد (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: موسسه ال‌ال‌بیت.
۱۴. خراسانی، علم الهدی (۱۳۷۴)، نهج الخطابه، تهران: کتابخانه صدر.
۱۵. خنیفر، حسین؛ و آقداغی میثم (۱۳۹۴)، الگوی مفهومی سطوح تأثیرگذاری آموزه‌های اسلامی بر خط مشی گذاری فرهنگی، معرفت فرهنگی اجتماعی، ۲۲(۶)، ۴۵-۶۲.
۱۶. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵)، خلاصه سیره نبوی منطبق عملی، تهران: دریا.
۱۷. رسولی محلاتی، سید هاشم (۱۳۷۵)، زندگانی محمد (ﷺ)، قم: کتابچی.
۱۸. سبحانی، جعفر (۱۳۸۵)، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، قم: بوستان کتاب.
۱۹. سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور (۱۳۹۳)، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲۰. سهیلی، عبد الرحمن (۱۴۱۷ق)، الروض الأنف فی شرح السیره النبویه، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. شفتریتز، جی. ام، و کریستوفر پی. بریک (۱۳۹۰)، سیاست‌گذاری عمومی در ایالات متحده آمریکا، ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع.س.ا.ع.).
۲۲. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۳. طبرسی، حسین نوری (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل، قم: موسسه ال‌ال‌بیت.
۲۴. قلی‌پور، رحمت‌الله (۱۳۸۹)، تصمیم‌گیری سازمانی و خط‌مشی‌گذاری عمومی، تهران: سمت.
۲۵. کتانی، عبدالحی (بی‌تا)، تراتیب الاداریه، بیروت: دار الارقم بن ابی الارقم.
۲۶. کرمی، احمد عجاج (۱۴۲۷ق)، الإدارة فی عصر الرسول ﷺ، قاهره: دار الاسلام.
۲۷. محدث قمی، عباس (۱۳۷۹)، منتهی‌الأمال فی تواریخ‌النبی و‌الآل، قم: دلیل.
۲۸. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق)، بحار‌الانوار، بیروت: موسسه الوفاء.
۲۹. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۶)، حکمت‌نامه پیامبر اعظم ﷺ، قم: دار‌الحديث.
۳۰. مقریزی، تقی‌الدین (۱۴۲۰ق)، إمتاع‌الأسماع بما للنبی من‌الأحوال و‌الأموال و‌الحفده و‌المتاع، بیروت: دار‌الکتب‌العلمیه.
۳۱. واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق)، المغازی، بیروت: اعلمی.
۳۲. نرم‌افزار دانشنامه نبوی نور، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
۳۳. نرم‌افزار نورالسیره نسخه ۲، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

34. Anderson, Chares W.(1979), **The American Political Science Review**, Vol. 73, No. 3 (Sep., 1979), pp. 711-723
35. McGuigan,Jim(2004), **Rethinking Cultural Policy**, McGrow-Hill, Berkshire.
36. Lewis, Justin; & Miller, Toby(2008), **Critical Cultural Policy Studies: A Reader**. John Wiley & Sons.
37. O'Regan, Tom(1992), (Mis) **taking policy: Notes on the cultural policy debate**. Cultural studies, 6(3), 409-423.

